Lengyel Réka

„Décrire pour rendre sensible” Érzelmek, csoda és tudomány Jacques Delille *Les Trois Règnes de la nature* című tankölteményében

ORCID: 0009-0000-6012-3625

DOI: https://doi.org/10.14232/flea.2026.1.12

This article examines Jacques Delille’s *Les Trois Règnes de la nature* (1808) as a major example of late eighteenth- and early nineteenth-century scientific poetry and reassesses its poetic and epistemological ambitions. Long regarded by critics as overly descriptive or aesthetically “cold,” the poem has often been cited as evidence of the decline of didactic verse. Drawing on recent scholarship, especially Nicolas Leblanc’s analysis of the poetics of emotion, the study argues that Delille’s work deliberately integrates scientific knowledge with affective and aesthetic strategies. Through extensive enumerations, episodic narratives, mythological digressions, and personal reflections, *Les Trois Règnes* seeks not only to transmit encyclopedic knowledge but also to engage readers emotionally and to cultivate a sense of wonder toward nature. The article situates the poem within Enlightenment debates on the legitimacy of poetic discourse in science and shows that Delille’s project does not oppose reason and sensibility but instead relies on their interaction. Reconsidered from this perspective, scientific poetry emerges not as a failed hybrid but as a distinctive literary form that mediates between knowledge, emotion, and the experience of the natural world.

Keywords: Jacques Delille, *Les Trois Règnes de la nature*, scientific didactic poetry, 18th-century French poetry

Kulcsszavak: Jacques Delille, *Les Trois Règnes de la nature*, tudományos-didaktikus költészet, XVIII. századi francia költészet

Az antik eredetű műfajok közül a tankölteményalkalmazási módja és megítélése igen nagy változáson ment át a XVIII–XIX. században. Az 1800-as évek elejéig erőteljesen jelen volt az iskolai oktatásban, mind latinul, mind a nemzeti nyelveken számos olyan munka keletkezett, amelyek szerzői a legkülönfélébb tudományos ismereteket versbe szedve tárták a tanulók elé. Emellett az olvasók más csoportjai is előszeretettel fordultak e műfaj felé: népszerűek voltak az antik római költők művei eredetiben és fordításban, ahogyan azok újkori változatai, imitációi is. Ez utóbbiak szerzői közül sokak világlátására jelentős hatást gyakorolt a felvilágosodás és az enciklopédizmus szellemisége, s ez nagymértékben tetten érhető alkotói döntéseikben, törekvéseikben. A korszak filozófiai és

természettudományos diskurzusában visszatérő kérdés, vajon tud-e költészetet teremteni a józan ész, illetve illik-e a költői előadásmód a filozófia vagy a természettudományok tárgyalásához. A vitában számos megszólaló foglalt állást, némelyek úgy vélték, a tudományos témák csak racionális, hideg logikával közelíthetők meg, míg mások szerint elfogadható az érzelmekre ható, retorikai alakzatokban bővelkedő stílus is, s éppen ez a kívánatosabb a befogadás és a megértés elősegítése céljából. A *Francia Enciklopédia* címlapján együtt szerepelnek a természettudományokat és a költészeti műfajokat megjelenítő allegorikus alakok, így szemléltetve az elképzelést, amely szerint a világ megismerésében egyaránt szerepe van a tudománynak és a művészetnek.[1]

A verses műfajok rendszerében a leíró vagy didaktikus költészeten belül el lehet különíteni a természettudományos költészet kategóriáját, azokat a műveket, amelyek fő témái ez utóbbi nagy tárgyterülethez tartoznak.[2] A tanköltemény műfajának egyik legkiválóbb francia képviselője a Voltaire után saját korában a második legjobb költőként számontartott Jacques Delille volt, akinek számos munkája tartalmaz természettudományos ismereteket. Ezek egyikét, a *Les Trois Règnes de la nature*-t (*A természet három birodalma*, 1808) teljes egészében e tárgynak szentelte, ezért sorjáznak benne a csillagászati, földrajzi, fizikai, kémiai, biológiai, etológiai, antropológiai vonatkozású jelenségek leírásai. Az alábbiakban a *Les Trois Règnes de la nature* keletkezéstörténetét, tartalmát, nyelvét, retorikáját mutatom be, kitérve vegyes fogadtatására a kortársak és a XX–XXI. századi irodalomtörténet-írás részéről, s viszonylag friss újraértékelésére az érzelmek ábrázolása és kiváltása, valamint a világban létező csodák, a csodálatos elem leírása kapcsán.

Száraz tudomány, érdekes „epizódok": keletkezés, előképek, tartalom

Az 1780-as évekre Jacques Delille a párizsi szalonok ünnepelt költőjévé vált. Akkorra már nemcsak *Georgica*-fordítása, de *Les Jardins* című verses munkája is megjelent, amelyben újabb oldaláról tudta megmutatni tehetségét.[3] Meghatározó inspirációs forrást jelentett 1784-es görögországi és közép-ázsiai utazása, amelynek élményanyagát a *L'Imagination* című leíró költeményében dolgozta fel. Az 1794-ben befejezett, de csak 1806-ban kiadott munka a képzelet-témakör egyfajta enciklopédiája, a hétköznapi élet, a tudományok, a művészetek, a nyelv, a

[1] Ld. erről Nicolas Leblanc: *La Poétique des émotions dans l'œuvre de Jacques Delille.* L'Europe des Lumières. Paris, Classiques Garnier, 2022. 301.

[2] A XVIII–XX. századi természettudományos költészet körébe sorolható, különféle nyelvű művek átfogó bemutatásához ld. *La poésie scientifique, de la gloire au déclin*. Épistémocritique. Szerk. Muriel Louâpre – Hugues Marchal – Michel Pierssens, 2014. URL: https://epistemocritique.org/ (Hozzáférés: 2025. 12. 15.); *Die Poesie der Dinge. Ziele und Strategien der Wissensvermittlung im lateinischen Lehrgedicht der Frühen Neuzeit*. Frühe Neuzeit 237. Szerk. Ramunė Markevičiūtė – Bernd Roling, Berlin–Boston, De Gruyter – Brill, 2021.

[3] Jacques Delille: *Les Jardins, ou l'Art d'embellir les paysages*. Paris, Valade, 1782.

társadalom ember által alkotott nagy műveinek összegző bemutatása.[4] A bölcsészettudományi irányultságú verses munka párdarabját, a természettudományos jelenségek, kutatási eredmények szisztematikus áttekintésével szolgáló *Les Trois Règnes*-t részben az előző nagy mű elkészültével párhuzamosan, részben az azt követő években vetette papírra. Az 1794-es véres események elől Delille emigrációba menekült, először felesége családjának birtokán, a Vogézekben éltek, később Svájcban, Braunschweigban és Londonban is huzamosabb időt töltöttek el, mielőtt 1802-ben visszatértek Párizsba. Az emigráció éveiben megállás nélkül munkálkodott: készre csiszolta a *L'Homme des champs* és a *La pitié* című költeményeit,[5] és dolgozott az *Aeneis*, illetve Milton *Elveszett paradicsom*ának fordításán. A *Les Trois Règnes* megírásának ötlete Párizsból való távozása előtt, a Collège de France-ban kollégáival folytatott beszélgetései során merült fel. Először egy rövid részlet készült el, amelyet felolvasott nekik, s ezután a kémikus Jean Darcet biztatta, hogy bővítse ki nagyszabású költeménnyé. A Darcet és mások által rendelkezésére bocsátott könyvek és a különböző helyekről származó információk tették lehetővé számára a szükséges adatok összegyűjtését. Mme Delille beszámolója szerint az emigráció idején lakóhelyeik környezetében férje behatóan tanulmányozta az időjárási és más természeti jelenségeket, és tapasztalatait rendre megverselte nagyszabású művében.[6]

A *Les Trois Règnes de la nature* valódi, verses enciklopédia, amely egybefoglalja a világ számos jelenségére, létezőjére (a Naprendszer, a bolygók, a Föld, a földrajzi jelenségek, a kőzetek, ásványok, növények, állatok, az ember) vonatkozó antik tudást és a legkorszerűbb ismereteket.[7] Delille nyolc, kb. 500–1000 sor terjedelmű részre, 'ének'-re *(chant)* osztotta fel a költeményt (összesen kb. 5800 sor). Kiindulópontja a természet megszemélyesítése, megszólítása,

[4] Jacques Delille: *L'Imagination*. Szerk. Joseph Esménard, Paris, Giguet et Michaud, 1–2. köt., 1806. Korábban már bemutattam a szerző életét és munkásságát, valamint a *L'imagination* című tankölteményt, retorikai-stilisztikai szempontból értékeltem Verseghy Ferenc kivonatos fordítását, és beillesztettem a korszakban a képzeletről folytatott interdiszciplináris eszmecserébe. A Delille-életmű magyarországi recepciójának rövid áttekintésében említést tettem a *Les Trois Règnes* Sebestyén László-féle, kéziratos fordításáról. Lengyel Réka: „Horváth János, Verseghy Ferenc és a teremtő képzelet: Jacques Delille tanköltészete magyarul". In: *In memoriam Verseghy Ferenc. Emlékkönyv a 2024. április 8-án, Szolnokon rendezett tudományos konferencia anyagából*. Reciti konferenciakötetek 27. Szerk. Doncsecz Etelka – Lengyel Réka, 8. köt., Budapest, Reciti Kiadó, 2024. 87–124.

[5] Jacques Delille: *L'Homme des champs, ou les Géorgiques Françaises.* Strasbourg, Levrault, 1800; Jacques Delille*: La pitié.* Paris, Giguet et Michaud, 1803.

[6] Ld. erről további részletekkel Édouard Guitton: *Jacques Delille (1738–1813) et le poème de la nature en France de 1750 à 1820*. Publications de l'Université de Haute-Bretagne. Paris, Klincksieck, 1974. 524–525.

[7] Jacques Delille: *Les Trois Règnes de la nature.* Szerk. Georges Cuvier, 1–2. köt., Paris, Giguet et Michaud, 1808. Delille műveinek egyelőre nem készült kritikai kiadása. 2015-ben a *Fonds national suisse de la recherche scientifique* támogatásával egy kutatócsoport elindította a „Reconstruire Delille" projektet, amelynek célja a francia költő életművének és recepciójának átfogó feltárása és a szövegek kritikai kiadásának létrehozása volt. A projekt honlapján egyedül a *L'Homme des champs* kritikai kiadása szerepel különállóan, de csak annyit tudunk meg róla, hogy előkészületben van. A honlapon a projekt részletes leírása mellett megtalálható a résztvevő kutatók 11 tételes bibliográfiája. Ld. URL: https://delille.philhist.unibas.ch/projet.html (Hozzáférés: 2025. 12. 15.)

alapvető retorikai eljárása a felsorolás, a világban létező természeti elemek, jelenségek, élettelen dolgok és élőlények egymást követő bemutatása. A tanköltemény vagy tudományos költemény műfajába sorolható szöveg egyszerre foglalja magában különféle műfajok előadásmódját, az ábrázolt témák alapján váltakozik a tudományos szakszöveg az esztétikai leírással vagy éppen a történetmeséléssel.[8]

A költemény előszavának első egysége a leíró (didaktikus) költészet státuszát igyekszik tisztázni. Delille nyíltan elismeri, hogy e műfaj viták tárgya a kritikusok és a szerzők körében, ugyanakkor határozott normatív álláspontot képvisel: elutasítja az öncélú leírást, de szükségesnek és védhetőnek tartja azt a költői ábrázolást, amely a természet jelenségeit érzékletessé, megragadhatóvá teszi. Véleménye szerint: „A leírás kedvéért leírni ostobaság; de leírni azért, hogy érzékelhetőbbé váljanak a művészetek folyamatai és a fizikai vagy erkölcsi természet jelenségei, nemcsak megengedett, hanem szükséges is; és ami szükséges, az mindig kifogástalan."[9] A hangsúly azon van, hogy a mű nem történeti elbeszélés, hanem „a természeti tárgyak főbb vonásainak" bemutatása az emberi tapasztalás haladásának rendjében. A bevezető esszé e sorai a francia költő azon megnyilvánulásai közé tartoznak, mellyel Jean-François de Saint-Lambert-hez hasonlóan megteremtette a tanköltészet francia nyelvű elméletét, egyértelműen összekapcsolva azt az enciklopédikus törekvésekkel.[10] A következő gondolati egység az ideális olvasó kérdését járja körül. Delille megkülönbözteti azokat, akik kizárólag a hősi vagy drámai cselekményt keresik a költészetben, és azokat, akik a szelídebb, szemlélődő élményekre is fogékonyak. Itt fogalmazza meg azt az alapvető esztétikai elvet, amely szerint minden költői mű hatása kettős: egyrészt a tárgyból, másrészt az előadás módjából fakad. Ő maga mindkét aspektusra igyekszik figyelemmel lenni.

Delille az időben visszatekintve abban talál eltérést saját kora és az antik rómaiak között, hogy ez utóbbiak nem áldoztak elég időt és fáradságot a világ megismerésére, csak azért gyűjtötték egybe távoli vidékek állatait, hogy a cirkuszban leölhessék őket. De a költők, például Lucretius sem törekedett kora ismeretanyagának minél teljesebb közlésére, pedig „ma örömmel olvashatnánk őt, és összehasonlíthatnánk az ókori tudás szegénységét a modern felfedezések gazdagságával, a római filozófiát a görög filozófiával, a rómaiakat pedig a franciákkal."[11] Delille nézete szerint komoly hanyatlás következett be a római kultúrában,

[8] Vö. Joanna Stalnaker: „Delille's little encyclopedia". In: *The unfinished Enlightenment. Description in the age of the Encyclopedia*. Ithaca – Londres, Cornell University Press, 2010. 124–148, itt: 145–146.

[9] „Décrire pour décrire, est une sottise; mais décrire pour rendre plus sensibles les procédés des arts et les phénomènes de la nature physique ou morale, est non seulement permis, mais nécessaire; et ce qui est nécessaire est toujours irrépréhensible." Jacques Delille: „Discours préliminaire". In: *Les Trois Règnes* 1. köt. 9–10. (A francia szövegrészek magyar fordítása egyéb jelzés híján itt és az alábbiakban tőlem származik – L. R.)

[10] Ld. erről: Stalnaker, i. m., 126–127.

[11] „[…] nous aurions aujourd'hui le plaisir, en le lisant, de comparer la pauvreté des connaissances anciennes avec la richesse des découvertes modernes, la philosophie romaine avec la philosophie grecque, et les Romains avec les Français." Delille, *Discours préliminaire*, 16–17.

amikor a paraszti életformát felcserélték az állandó hódítással, és az emberek fő céljává az anyagi javak felhalmozása vált. Emellett megemlíti a polgárháború káros következményeit is – noha kimondatlanul, de mégis utalva saját kora belviszályaira, amelyek elől maga is menekülni kényszerült. A köztársaságkori római közállapotok felvillantása után Delille gondolatmenete áttér Lucretius és Vergilius költői erényeinek és hibáinak bemutatására. Előremutató gesztusként értékeli, hogy Lucretius kritikával kezelte a rómaiak vallásos világképét, költészetét pedig elsősorban ereje, bősége és eredetisége miatt tartja nagyra. Tehetségét, retorikáját Enniusénál magasabb, Vergiliusénál alacsonyabb rangúnak ítéli.

Delille azt sem hallgatja el, miben igyekezett imitálni antik költőelődeit, különösen Vergiliust, aki az ún. „epizódok" („épisodes") alkalmazásában is felülmúlja Lucretiust. Az „epizódok" a költemény adott részének fő témájához kapcsolódó, különálló egységet képező kitérők, történetek. Ahogyan Delille írja:

> Hogy érdekesebbé tegyem ezt a filozófiai, következésképpen kissé hideg műfajú költeményt, én magam is bemutattam néhány epizódot, amelyek többnyire történelmi jellegűek. Néha az utóbbi műfajt részesítettem előnyben, mert ötvözi az igazság vonzerejét a fikció varázsával. Egy témával való foglalkozás művészete nem más, mint kilépni belőle anélkül, hogy eltávolodnánk tőle; a képét az ókori hajózásban találjuk meg, amely mindig elérhető közelségben maradt a szárazfölddel és látótávolságon belül a partokkal.[12]

Az „epizódok" alkalmazásában követi a hagyományt, de újít is. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a költeménybe érdemes újdonságot és változatosságot vinni, az általa beillesztett történetek első pillantásra nem mindig kapcsolódnak szorosan a fő témához, de az eltávolodás csak látszólagos, a zárlatban mindig van olyan elem, motívum, amely megteremti a szoros összefüggést. (Példaként Kolumbusz partraszállásának a VI. énekben előadott jelenetét említi.) Az „epizódok" lehetnek rövidebb terjedelműek is, ahogyan Pope, Horatius vagy Boileau tankölteményeiben, de a szárazabb témák esetében „a szerzőnek ezért a nélkülözésért kárpótolnia kell az olvasót néhány érdekesebb, ragyogóbb színekkel díszített ötlettel, amelyek a kép hátteréből kiemelkedve domborműként jelennek meg".[13]

A terjedelmes előszót Delille a francia nyelvű természettani szépirodalom kiváló példáinak, Buffon és Fénelon munkáinak említésével zárja. Buffonról hosszabban értekezik, ugyanis őt tartja a természettudományos próza legkiválóbb képviselőjének, „[…] aki az egész világon elterjesztette a természetrajz iránti

[12] „Pour donner plus d'intérêt à ce poëme philosophique, et par conséquent d'un genre un peu froid, j'y ai moi-même introduit quelques épisodes, la plupart historiques. J'ai quelque fois préféré ce dernier genre, parce qu'il réunit l'attrait de la vérité et le charme de la fiction. L'art de traiter un sujet n'est que l'art d'en sortir sans s'en éloigner; on en trouve l'image dans la navigation ancienne, qui se tenait toujours à portée de la terre et à la vue des côtes." Uo., 22–23.

[13] „[…] mais alors l'auteur doit dédommager le lecteur de cette privation, par quelques idées d'un genre plus intéressant, embellies de couleurs plus brillantes, et qui, se détachant du fond du tableau, s'y montrent en relief." Uo., 27–28.

ízlést, a városi megfigyelőket dolgozószobáik árnyékából, a városok kényelméből kicsalogatta, hegyekre vitte őket, az erdők mélyére, barlangokba merítette, szakadékokon vezette át, és a vulkánok peremére ültette."[14] Fő forrásaként mégsem a nagy mester, hanem Valmont de Bomare munkáját (*Dictionnaire raisonné, universel d'histoire naturelle*, 1764–1768) nevezi meg. Kitér arra is, hogy a próza vagy a költészet alkalmasabb természettudományos ismeretek átadására, s noha védelmébe veszi Buffon stílusát és általában a költői prózát, mégis amellett érvel, hogy a költészet képes felemelni, feldíszíteni, tetszetősebbé tenni a száraz tudományt. Végül beavatja az olvasót műve keletkezésének fentebb már említett történetébe, s munkáját már csak posztumusz ajánlja hajdani kollégájának, Jean Darcet-nek.

A *Les Trois Règnes de la nature* tartalomjegyzéke részletes tájékoztatást nyújt a Delille által feldolgozott témákról. Érdemes közreadnunk a részletes tartalomjegyzéket:

> I. ének: A fény és a tűz
> A természet géniuszának megjelenése, aki megparancsolja a költőnek, hogy énekelje meg őt; a költő engedelmeskedik, és a Fénnyel kezdi. – Apollóhoz intézett segítségkérés. – Delambre csillagász dicsérete. – A napsugarak szétoszlásáról Newton prizmájában. – A fény különböző hatásai, amelyek a természet változatos színeit adják. – Fényjelenségek a jeges pólus alatt. – Az Aurora Borealis Jupiterhez fordul, hogy ugyanazokat a megtiszteltetéseket kapja, mint testvére. Jupiter meghallgatja a kérést, és a Mairan zsenialitása által híressé tett Aurora Borealis visszanyeri jogait. – A Tűz elmélete; a hatások, amelyeket a természet kezeivel formál meg. – A tűz haszna a művészetekben; az ember számára belőle származó előnyök. – A tűz a természet szörnyű jelenségeiben; villámlás és mennydörgés; elektromosság; vulkánok. – A tűz hatásai a lőpor robbanásában és a tüzérségben. – A tűz otthonaink kebelében ég. – A kandalló melletti élet télen.
>
> II. ének: A levegő
> A levegő általános fogalma; a természete; a kombinációi; a hasznossága; hatásai a fény visszaverődésében; a súlya. – Kísérletek pneumatikus gépekkel. – Tisztelgés Pascal előtt. – (Galilei kísérletei.) – A levegő rugalmassága; ennek hatásai. – A szelek és a vihar bemutatása. – Egy egész sereget temetett el a szél Ázsia homokjában. – A szelek néha felkavarják a tengert, néha pedig útja végére vezetik a hajót. – Szelek a nyári hőség és a téli hideg miatt. – A déli szél okozta aszály leírása. – A fagy okozta látványosságok az északi szél hatására. – A szelek által hordozott kilégzések. – A pestisjárvány és pusztításainak leírása.
>
> III. ének: A víz
> A víz különböző hatásai művekben és természeti jelenségekben. – A víz tulajdonságai. – Egy árvíz bemutatása. – Elbeszélés Musidore-ról, akit szeretője véletlenül

[14] „[…] qui a répandu dans le monde entier le goût de l'histoire naturelle, a tiré les observateurs citadins de l'ombre de leurs cabinets, de la mollesse des villes, les a fait gravir les montagnes, s'enfoncer dans les bois, plonger dans les cavernes, franchir les précipices et s'asseoir aux bords des volcans." Uo., 32.

meglát fürdés közben. – Patakok, tavak és folyók. – Ásványvizek. – A víz haszna a gépészetben. – A tűz hatásának kitett víz különböző kombinációi. – A jéggé változott víz. – Kilátás a festői téli jégre. – A jégeső leírása. – A hó. – Egy favágó sajnálatos halála, akit messze a kunyhójától váratlanul ért és elnyelt a hó. – A kutyák nagylelkű ösztöne, amelyek visszahozzák az elveszett utazókat a Szent Bernát-kórházba.

IV. ének: A föld
A tudósok által felfedezett és elemzett különböző földtípusok. – Lavoisier vízzel végzett kísérlete során felfedezett két különböző elem. – A föld elemeinek különböző változásai és kombinációi. – Kémiai elemzések; termékeik és eredményeik. – A gyémánt, a porcelán színei. – Üveg és kristályok által keltett ragyogó fényjáték. – A cinóbervörös, a vázák, a szőnyegek, a szépséget ékesítő és a lakásokat díszítő anyagok ragyogása. – A föld látványossága, gazdagsága, szépsége. – A változások és forradalmak, amelyeket a világ megtapasztalt. – A tudósok által a föld különböző változásaihoz rendelt okok. – Elvesztett versenyek; a régi világnak a modern természettudósok által talált maradványai. – Európa szokásai és művészetei, amelyeket átvittek egy másik féltekére. – Különböző jelenségek és kombinációk a föld belsejében. – Piritek és más földalatti anyagok képződése. – A mágnes és hatásai. – Barlangok és földalatti barlangok csodálatos látványa. – A természet játéka a belső tereikben. – Vulkánok, kitöréseik és pusztításaik.

V. ének: Az ásványok
A különböző ásványi anyagok. – Különböző fémek felsorolása. – A természet által előidézett jelenségek a bányákban. – Az elűzött király, aki a bányákban keres menedéket azok elől a pártok elől, amelyek vérdíjat tűztek ki a fejére (Ormond király, lánya, Elvira és a trónkövetelő Dolce herceg története)

VI. ének: A növények
A növények kialakulása. – A nedvkeringés és termékei. – Az oltás és annak hatásai. – A tápláló nedv elosztása; és a növényi anyagok általa felvett különböző formái. – Különböző növények tulajdonságai és természete; színeik, tulajdonságaik, változataik. – Különböző éghajlaton élő növények. – Linné dicsérete; születése, a botanika iránti szenvedélye; művei és dicsősége Franciaországban. – A növények születése és szaporodása. – A növények nevelkedése, szokásai. – Flóra órája. – A beporzás és a növények szaporodása. – Polipok és növények, amelyek átmenetet alkotnak a növényvilág és az állatvilág között; vagy az ásványok és a növények világa között. – A növények felhasználása az emberi egészség, az élet és az öröm érdekében. – Kávé, bor, sör, almabor, pezsgő. – Gabonafélék. – Az Amerika partjaihoz való érkezést a hullámokon sodródó növények megjelenése jelezte Kolumbusz Kristófnak.

VII. ének: Az állatok 1.
A természet által jelzett különbség a növényvilág és az állatvilág között; mi közös bennük. – Az állati szervezetről általában. – A vizekben és a szárazföldön élő állatok fajai és formái. – Különböző állatok megkülönböztető tulajdonságai. – Az állati ösztön. – Hódok, elefántok, méhek. – A méhek munkájának és szokásainak leírása. – A hangyák munkái és szokásai. – A pók, a selyemhernyó, számos, a szárazföldön és a vízben élő rovar és állat tenyésztése; a természet által nekik adott képességek

a fennmaradásra. – Rovarok és kígyók mérge. – Az istenített kígyók. – Az állatok ösztönös szorgalma. – A hazatérő madarak ösztöne stb.

VIII. ének: Az állatok 2.
Az örvös galamb szerelmi élete és simogatásai. – A hattyú ragyogása. – Háziállatok leírása. – Ló, szamár stb. bemutatása. – Különféle állatok. – Az oroszlán és a sas büszkesége. – A madarak fészke; nevelése. – Az állatok erkölcse, jelleme és szokásai. – Egy nőstény kutya gyengédsége a kölykei iránt. – Az állatok osztályozása. – Az állatok rangsora, amelynek élére az ember kerül. – Az ember hatalma, és fensőbbsége minden élőlény felett. – Az emberi gondolkodás az ösztön felett áll. – Azon érzések kiválósága, amelyek az ég felé emelik és közelebb hozzák embertársaihoz.

A tankölteményben egy-egy téma alapos kifejtésekor a szerző nem kerülheti el felsorolások alkalmazását. Ez alól Delille sem kivétel, s ahogyan az alábbiakban kitérek rá, kritikusai nem bántak vele kesztyűs kézzel az unalmasnak ható részletek túl sűrű előfordulása miatt. Lássunk erre egy példát a VI. énekből, abból a részből, amely a tartalomjegyzékben „A növények felhasználása az emberi egészség, az élet és az öröm érdekében" címmel szerepel. A 26 soros részletben a költő összesen 15 növényt, illetve abból készített italt sorol fel, dióhéjban összegezve azokat a tulajdonságaikat, amelyek miatt hasznosak az emberek számára. A felsorolt növények: ezerjófű, virágos kőris, kasszia (*Cassia fistula*), mák/ópium, papiruszsás, kender, len, indigó, kakaó, vanília, alma(bor), sör, kávé, tea. A szövegrészhez összesen tíz tudományos jegyzet kapcsolódik a kommentárban, amelyek többsége tartalmazza az adott növény latin elnevezését, esetleg annak eredetét, illetve megadja gyógyászati felhasználási módját. A közölt ismeretanyag nem avult el, az adatok a mai tudásunk szerint is helytállóak. Ez természetesen nem igaz a költemény egészére, például a növények között bemutatott polipokról akkor még azt gondolták, hogy egyfajta átmenetet képeznek a növények és állatok között, mert osztódással szaporodnak. A részlet további érdekessége a magyar olvasóknak, hogy egyike annak a kettőnek, amelyeknek készült modern magyar műfordítása (a másikat ld. alább). A francia eredeti mellett Szabó Magda retorikai és ritmikai szempontból is jól sikerült szövegét közlöm, noha a fordításból kimaradt a „Nos aïeux" kezdetű sor, illetve az első három növény pontos megnevezése (az ezerjófű, azaz a *Centaurium*-nemzetség helyett az átlagos olvasó számára nehezen érthető „Chiron levele" elnevezés áll).[15] Delille a tisztító hatású növények példáiként említi a kőrist és a kassziát, s utal arra, hogy Voltaire ez utóbbi gyógyhatásának köszönhetően élt sokáig. Szintén Voltaire-hez kapcsolódik a mák/ópium kis mennyiségben jótékony, nagy adagban káros hatásának említése, a közismert történet szerint ugyanis Voltaire halála összefüggésben állt

[15] Jacques Delille: „A növények haszna". In: *Világirodalmi antológia.* Ford. Szabó Magda, 3. köt., Budapest, Tankönyvkiadó, 1962. 538.

ezzel a szerrel.[16] A magyar változatban egészen mást olvashatunk Voltaire-ről, nem világos, mi okozhatta a hibát. A nem pontos fordítás szövege mindenesetre jól mutatja, milyen specifikus ismeretanyagot foglal magában a költemény, s hogy bizonyos helyeinek, utalásainak megértéséhez valóban szükségesek a tudományos magyarázatok – a mindenkori olvasó számára.

Parmi ces végétaux observés par le sage, Chacun a ses vertus, chacun a son usage. Par ses puissants secours la feuille de Chiron, Souvent ravit sa proie à l’avide Achéron; Nos aïeux bénissaient la manne salutaire; La casse prolongea les vieux jours de Voltaire; Heureux, si du pavot le perfide secours, Pour adoucir ses nuits n’eût abrégé ses jours! D’Homère et de Platon, durant les premiers âges, Le papyrus du Nil conservait les ouvrages. Le Nord fournit son chanvre aux ailes des vaisseaux; Le lin, de la bergère exerce les fuseaux. Combien de végétaux, différents de nature, Forment notre boisson, nos mets, notre parure! La feuille, les rameaux des arbres et des fleurs, Fournissent à nos arts le luxe des couleurs; Des sucs de l’indigo plus d’une étoffe brille; Le moelleux cacao s’embaume de vanille; Du pommier neustrien ainsi le jus brillant Prodigue au moissonneur son nectar pétillant; Le houblon, froid rival de l’arbuste bachique, Entretient des cafés le babil politique. Le feuillage chinois, par un plus doux succès, De nos dîners tardifs corrige les excès; Et, faisant chaque soir sa ronde accoutumée, D’une chère indigeste appaise la fumée. (II. kötet, 87–88. o.)	E sok növény emitt mind titkot rejteget, hisz mindnek haszna van, ha értő nézi meg. Mert bűvös gyógyerő a Chiron levele, sok élő nem került az alvilágba le. Voltaire vén napjait is megnyújtotta, ha éj váltotta fel tartalmas nappalát, *mézízű* álmokat hozott neki a mák. Az egyiptomi sás híven tartotta meg Homéroszt és Platónt, a drága műveket. Nő Észak kendere, hogy vitorlánk legyen, rokkán pöndörödik a paraszt-nők lene. Ó, hány különböző növény alkotja meg, az ételt, az italt, sokfajta ékeket! A festékek maguk mi mások, mind csupán feldolgozott szirom, levél, virágko-csány? A kelmék szálain ragyog az indigó, vaníliát lehel az enyhe kakaó, normann gyümölcsösök felszikrázó leve az aratók hevét nektárként hűti le. Bakkhosz bogyóival a komló versenyez, kávé fűszerezi az államügyeket, hát még a kínai tea, az nagy siker, késői lakomák végét pezsdíti fel: s megtéve megszokott körútját valahol, páráján nyugszik el a nyugtalan gyomor.

A tudományos jelenségek ábrázolásában rendre előbukkannak a legújabb felfedezések, kísérletek, mérési és technikai eszközök, műszerek leírásai. Lássunk két példát, a Newton-féle prizma és az elektromossággal folytatott kísérletek egyikét bemutató szövegrészt!

[16] Voltaire valóban rendszeresen használta a kassziát és a rebarbarát, az azonban nem egyértelmű, hogy az ópiumnak köze lett volna a halálához. Ld. erről John Davy Rolleston: „Voltaire and Medicine I.”. *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 19. évf., 1926. 17–28, itt: 18, 25. DOI: https://doi.org/10.1177/003591572601901702

Avant que de Newton la science profonde Eût surpris ce mystère et les secrets du monde, La lumière en faisceaux se montrait à nos yeux; Son art décomposa ce tissu radieux, Et du prisme magique, armant sa main savante, Développa d'Iris l'écharpe éblouissante. Dans les mains d'un enfant, un globe de savon Dès long-temps précéda le prisme de Newton; Et long-temps, sans monter à sa source première, Un enfant dans ses jeux disséqua la lumière: Newton seul l'apperçut, tant le progrès de l'art Est le fruit de l'étude et souvent du hasard! (I. köt., 46. o.)	Mielőtt Newton mélyreható tudománya felfedte volna ezt a rejtélyt és a világ titkait, Fénysugarak jelentek meg szemünk előtt; Művészete lebontotta ezt a ragyogó szövetet, És a varázslatos prizmával, tudós kezét felfegyverezve, Kibontotta Írisz káprázatos sálját. Egy gyermek kezében egy szappangömb Réges-régen megelőzte Newton prizmáját; És réges-régen, anélkül, hogy felemelkedett volna eredeti forrásához, Egy gyermek játékaiban boncolgatta a fényt: Csak Newton észlelte, a művészet fejlődése ennyire a tanulás és gyakran a véletlen gyümölcse!

Du coussin, échauffé par le verre qui roule, La matière éthérée en longs ruisseaux s'écoule; Le conducteur, empreint de ces légers courants, Au cylindre enflammé fait passer ces torrents: Soudain, de tous les points au loin rejaillissante, Eclate et resplendit la flamme éblouissante. […] D'un air mêlé d'audace et de timidité, Souvent sur l'isoloir une jeune beauté Se place en rougissant, curieuse et tremblante; A peine elle a touché la baguette puissante, Autour d'elle le feu jaillit en longs éclairs, La flamme en jets brillants s'élance dans les airs, Se joue innocemment autour de sa parure, Glisse autour de son col, baise sa chevelure; La belle voit sans peur ces flammes sans courroux, Et dans le cercle entier répand un feu plus doux. (I. köt., 58–59. o.)	A párnáról, a gördülő üveg melegétől melegítve, Az éteri anyag hosszú sugarakban árad; A vezető, e fényáramlatokkal átitatva, Ezeket az áradatokat a lángoló hengerhez hozza: Hirtelen, mindenhonnan előtörve, messziről-messziről, A káprázatos láng feltör és fényesen ragyog. […] Merészség és félénkség keverékével, Gyakran a bejáratnál egy fiatal szépség Elhelyezkedik, pirulva, kíváncsian és remegve; Alighogy megérintette az erős pálcát, Körülötte a tűz hosszú villanásokban ugrik, A láng ragyogó sugarakban csap a levegőbe, Ártatlanul játszik ékessége körül, A nyaka körül siklik, a haját csókolgatja; A szépség félelem nélkül látja ezeket a lángokat harag nélkül, És az egész körben szelídebb tüzet terjenget.

A költeményben a legkiválóbb fizikusok, kémikusok, geológusok, botanikusok, zoológusok eredményei, felfedezései sorakoznak: Newton, Pascal, Torricelli, Galilei, Lavoisier, Linné, Erasmus Darwin, de Candolle, Daubenton, Bonnet, Swammerdam, Réaumur, Geer, Spallanzani, Lyonnet, de Saussure, Scheele, Priestley, de Mairan, Rouelle, Macquer, Duhamel du Monceau nevével találkozhatunk. A *Les Trois Règnes de la nature* főszövegéhez énekenként – ugyanúgy, ahogyan *A képzelet* esetében – igen terjedelmes tudományos jegyzetanyag kapcsolódik. A jegyzetek készítői: Georges Cuvier (1769–1832), zoológus, geológus, paleontológus, a Francia Természettudományi Akadémia (*Académie des Sciences*) titkára, oktató, a természettudományos felsőoktatás szervezője; Louis Lefèvre-Gineau (1751–1829), kémikus, Lavoisier munkatársa, a Francia Természettudományi Akadémia tagja; valamint Antoine Libes (1752–1832), fizikus, aki az elektromossággal kísérletezett. A Newton prizmájáról szóló, idézett részlethez például önmagában egy négyoldalas jegyzet kapcsolódik, amely részletesen tájékoztat a fényre vonatkozó korábbi elképzelésekről, az angol tudós kísérleteiről és felfedezése jelentőségéről (*Les Trois Règnes de la nature,* 1. köt., 80–84). A magyarázatok sok esetben azért is megvilágító erejűek, mert a költemény szövegében nem szerepel az adott tárgy, jelenség pontos elnevezése, csak annak költői körülírása. Például azt, hogy az ásványok felsorolásában olvasható „És ez az új fém, a legnehezebb fém" verssor a platinumra vonatkozik, csak a jegyzetből tudjuk meg.[17]

A tudományos tényeket és magyarázatokat Delille sajátos módon szövi egybe az *Előszó*ban beharangozott epizódokkal. Az I. énekben például a sarki fény leírásába illeszti be az Aurora Borealis felismerésének elképzelt, mitológiai köntösbe bújtatott történetét. A tudományos jelenséget a versszövegben és a hozzá kapcsolódó jegyzetben az általa felhasznált szakirodalom, Jean-Jacques d'Ortous de Mairan *Traite Physique et Historique De l'Aurore Boreale* (1731) című értekezése nyomán mutatja be, okozójaként az állatövi fény és a földi légkör egymásra hatását nevezve meg (mint tudjuk, a sarki fény ma elfogadott tudományos magyarázata csak a XX. század elején született meg). A költői fantázia terméke az ideillő epizód, amely arról szól, hogy az Aurora Borealis megirigyelte nővére, a Keleti Fény (Aurora/Hajnal) ismertségét, s azt kérte apjuktól, Jupitertől, hogy vagy tegye őt dísztelenné, vagy ismertesse meg az emberekkel. Jupiter ezért nyíllal meglőtte a tudós de Mairant, akit ez segített hozzá a látványos fényjelenség pontos megértéséhez és leírásához. A terjedelmesebb kitérők közé tartozik a II. énekben a szél pusztító erejének illusztrálására Hérodotosz nyomán előadott elbeszélés II. Kambüszész perzsa király 50 ezer fős seregéről, amelynek egy hatalmas homokviharban veszett nyoma.[18] A III. énekben két „epizód" olvasható, az egyik Musidora fürdése, a másik egy alpesi hóviharban eltűnt favágó története; mindkettő forrása James Thomson skót költő *The Seasons* (*Az évszakok*, 1726–1730) című,

[17] Ld. erről Stalnaker, i. m., 135–136.

[18] Érdekesség, hogy a legendának hitt történet bizonyítékait csak a XXI. században tárták fel egyértelműen, ld. URL: https://m.mult-kor.hu/20091111_elveszett_perzsa_sereget_talaltak_a_szaharaban (Hozzáférés: 2025. 12. 15.)

1779-ben franciául is kiadott verses munkája.[19] Az V. énekben a bányák, barlangok témájához kapcsolódik a trónjáról elkergetett Ormond király és lánya, Elvira meséje, aki kalandos körülmények között lesz az őket megtaláló Dolce herceg felesége, s így térhetnek vissza apjával városukba. A VI. énekben a távoli földrészeken termő növények leírása kapcsán kerül elő annak elbeszélése, hogyan ért partot Kolumbusz Amerikában.

Verses természettudomány: unalmas felsorolás vagy érzelmekkel, csodákkal teli költemény?

Édouard Guitton felhívja a figyelmet arra, hogy a *Les Trois Règnes de la nature* kollektív vállalkozásként született meg: „kevésbé egyetlen ember műve, mint inkább egy olyan generációé, amely hitt a költészet és a tudomány lehetséges egyesülésében. […] Oly sok kiváló elme, akiket ugyanaz a becsvágy vezérelt, s bennük ugyanaz a költészet iránti buzgalom égett, teljes őszinteséggel hitte, hogy megtalálta költőjét."[20] Ennek ellenére az első olvasók, recenzensek, irodalmárok már közvetlenül a mű megjelenését követően is egymásnak ellentmondó, túlnyomóan kritikus véleményeket fogalmaztak meg. Voltak, akik azt rótták fel Delille-nek, hogy nem akart állást foglalni a különféle, akár egymásnak ellentmondó tudományos nézetek között, inkább többet is felsorakoztatott. Kifogásolták továbbá a témák beosztását, úgy vélték, a szerkezet nem elég logikus, inkább véletlenszerű, vagy azt tették szóvá, hogy rendkívül unalmas egy-egy természeti jelenség különféle változatainak felsorolása. Mások szerint a tudományos jegyzetanyag jelent olyan súlyt a költeményen, amely lehúzza a művészi magasságból a földre. Megszólaltak olyan kritikusok is, akik Buffon költői prózájának fensőbbségét hangoztatva amellett érveltek, hogy a tudományos témák nem adekvát tárgyai a költészetnek, felesleges őket rímekkel díszítve közreadni.[21] Delille korábban, *Georgica*-fordításához írt esszéjében arról vallott, hogy egyik célja megmutatni: a francia nyelvnek vannak olyan regiszterei, amelyeket korábban még nem aknáztak ki, a tragédiákban alkalmazott fenséges és a komédiákat jellemző familiáris stílus mellett léteznek olyan további témák, amelyek az előzőekétől eltérő nyelvezet alkalmazásával szintén megverselhetők.[22] Mind a szóválasztással, mind a retorikai eszközök, köztük a hanghatások tudatos megválasztásával törekedett arra, hogy egészen más jellegű szövegben adja át a tudományos ismereteket, mint akár az *Enciklopédia* tudományos prózája, akár a költői próza.[23] Guitton meglátása szerint Delille életműve egyszerre alkalmas a francia leíró költészet aranykorának és hanyatlásának illusztrálására, s kései műveiben egyértelműen a hanyatlás jeleit veszi észre. A XX. századi irodalomtörténetírók között nem alakult ki egyetértés a tekintetben, vajon eleve kudarcra ítélt vállalkozás volt-e Delille munkássága,

[19] A téma monografikus feldolgozása tágabb összefüggésben: Margaret M. Cameron: *L'influence des Saisons de Thomson sur la poésie descriptive en France (1759–1810)*. Bibliothèque de la revue de littérature comparée 37. Genève, Slatkine Reprints, 1975.
[20] Guitton, i. m., 526.
[21] Vö. Guitton, i. m., 526–531; Leblanc, i. m., 299–309.
[22] Ld. erről Stalnaker, i. m., 129.
[23] Vö. Stalnaker, i. m., 139–145.

amennyiben a tanköltészet valójában nem is tekinthető költészetnek, vagy megvolt a maga létjogosultsága, s akár a korszak szellemiségének egyedi vonásait, előremutató változásokat is azonosíthatunk benne.[24]

Nicolas Leblanc nem lát nagy cezúrát Delille műveinek korpuszán belül, és számos vonatkozásban vizsgálja azok konstans elemeit, amelyek alapján az alapvetően a klasszicizmus jegyeit hordozó költeményekben többféle újító, preromantikus, szentimentalista jellemző is kimutatható. Az első fontos tényező, amely Leblanc mélyreható elemzéseinek tárgyát képezi, az érzelmek ábrázolása, illetve az olvasó érzelmeinek felkeltése érdekében alkalmazott módszerek összessége. Úgy véli, noha az érzelmek vizsgálata hagyományosan kimarad a leíró költészet kritikai értékeléséből, mert a tanköltemények megvalósítandó tudományos, absztrakt ábrázolásmód sokak felfogása szerint nem ad teret a személyes megfigyelések és érzések átadásának, érdemes felülvizsgálni ezt a megközelítést, és esélyt adni az ezzel ellentétes nézőpont alkalmazásának.[25] Delille maga is reflektált a tanköltészet és az érzelmek viszonyára, amikor a *L'Homme de champs* előszavában arról írt, hogy létezik az érzékenységnek egy olyan válfaja, amelyet éppen a tanköltészet képes táplálni úgy, hogy feléleszti az olvasók érdeklődését rányitva a szemüket olyan jelenségekre, amelyeket korábban nem vettek észre vagy nem értettek az őket körülvevő világban.

Először is a költeményben jól elkülöníthetőek azok a szövegrészek, ahol Delille egy-egy téma kapcsán saját személyes élményeiről, érzéseiről beszél. Kiemelendő ezek közül az őszi-téli időszakban a meleg szobákban, szalonokban zajló társasági élet, valamint a kandalló melegénél könyveibe, térképeibe merülve üldögélő költő, azaz önmaga ábrázolása az I. ének végén. Egy másik hasonlóan személyes bensőséges élethelyzet, a kávéfőzés leírása a VI. énekben olvasható – nem véletlen, hogy egy modern költő, Faludy György is felfedezte magának. Az alábbiakban Faludy fordítását olvashatjuk.[26]

[24] Vö. Stalnaker, i. m., 124–126.
[25] Vö. Leblanc, i. m., 8–13; 23–30.
[26] Jacques Delille: „A kávé". In: *Test és lélek*. Ford. Faludy György, Budapest, Magyar Világ Kiadó, 1988.

Il est une liqueur, au poète plus chère, Qui manquait à Virgile, et qu'adorait Voltaire. C'est toi, divin café, dont l'aimable liqueur, Sans altérer la tête épanouit le coeur: Aussi, quand mon palais est émoussé par l'âge, Avec plaisir encor je goûte ton breuvage. Que j'aime à préparer ton nectar précieux! Nul n'usurpe chez moi ce soin délicieux. Sur le réchaud brûlant moi seul tournant ta graine, A l'or de ta couleur fais succéder l'ébène; Moi seul contre la noix, qu'arment ses dents de fer, Je fais, en le broyant, crier ton fruit amer; Charmé de ton parfum, c'est moi seul qui dans l'onde Infuse à mon foyer ta poussière féconde; Qui tour à tour calmant, excitant tes bouillons, Suis d'un œil attentif tes légers tourbillons. Enfin, de ta liqueur lentement reposée, Dans le vase fumant la lie est déposée; Ma coupe, ton nectar, le miel américain, Que du suc des roseaux exprima l'Africain, Tout est prêt: du Japon l'émail reçoit tes ondes, Et seul tu réunis les tributs des deux mondes. Viens donc, divin nectar, viens donc, inspire-moi, Je ne veux qu'un désert, mon Antigone et toi. A peine j'ai senti ta vapeur odorante, Soudain de ton climat la chaleur pénétrante. Réveille tous mes sens; sans trouble, sans chaos, Mes pensers plus nombreux accourent à grands flots, Mon idée était triste, aride, dépouillée; Elle rit, elle sort richement habillée, Et je crois, du génie éprouvant le réveil, Boire dans chaque goutte un rayon du soleil. (II. köt., 90–91. o.)	Költő itala, kávé, melyet Voltaire imádott, s a szegény Vergilius, míg élt, sohasem látott, ki fejemet tágítod meg lelkem horizontját, áldott nedű! Ne hagyj el, mert ragaszkodom hozzád, s ha majd testem viskója félig már összeroskadt, még akkor is örülni óhajtok italodnak. Kitüntetésnek érzem, mikor készítlek téged, a világért sem bíznám másra e mesterséget. Rázom a kávébabot a tűz fölött serényen tepsimben, míg barnából sötét lesz, mint az ében; térdem közt a daráló; élvezem, mint recsegnek és ropognak a szemek; aztán vizet eresztek a török rézibrikbe, s aggodalmas, de elszánt figyelemmel háromszor felforralom a nektárt, míg eltűnik a habja, és a mennyei illat szállásomat bejárja, minden bútort felizgat. Várok, hogy ülepedjék az alja, aztán mindjárt megtöltöm a párolgó lével a hasas findzsát; arab kávé, porcelán csészék – a hajó távol Japánból hozta őket –, s cukor Amerikából: hogy méltó keretek közt élvezhessem e nedvet, kávémhoz összeálltak a messzi kontinensek. Jöjj, mennyei aroma, jöjj és ihless meg engem, mert most már csak pár habcsók hiányzik és szerelmem. Mihelyt illatod bűvös, átható árját érzem, langyos fuvallatától öt érzékem feléled, s ahogy hullámot hullám után dob ki a tenger, rendezett gondolatsor gyülekezik fejemben. Az elébb még mogorva voltam, unott és bamba, most mosolygok és bíbor köpenyt öltök vállamra, lángész lettem, ki egy szebb és jobb világba pottyant, s azt képzelem, hogy napfényt szürcsölök nagy kortyokban.

Leblanc további, az érzelmek ábrázolásához kapcsolódó megfigyelése az epizódokra irányul: úgy látja, ezek a szinte kivétel nélkül tragikus kimenetelű történetek nem csupán a *Les Trois Règnes de la nature*, hanem Delille más munkái esetében is teljes mértékben alkalmasak az olvasók érzelmeinek felkeltésére, megteremtve a szereplőkkel történő azonosulás, együttérzés lehetőségét. Kimondottan alkalmas az ábrázolt érzések, szenvedélyek vizsgálatára az V. énekbe illesztett hosszú történet, amelyben nagy hangsúlyt kap Ormond király, de különösen lánya, Elvira és annak kedvese, Dolce érzelmeinek megjelenítése és ezzel együtt a természeti környezet, a barlang sötétjének borzongató leírása. Leblanc véleménye szerint érdemes megfigyelni továbbá Delille érzéspoétikájának dialektikáját, ahogyan váltogatja a szánalmat és a jóérzést kiváltó részleteket, valamint azt az aspektust, amely a felvilágosodás kori tudós költő sajátja, akinek fő törekvése, hogy segítsen olvasóinak megteremteni saját boldogságuk feltételeit.[27]

Az érzelmek megjelenítése a költeményben nem korlátozódik az emberek világára. Delille egyrészt sikerrel alkalmazza a megszemélyesítés eszközét a növények korszerűen tudományos leírásában, így némely vonatkozásban azok is úgy „viselkednek", mint az emberek, éreznek, és ezáltal az érzelmi kapcsolódás lehetőségét nyújtják az olvasónak. Hasonlóan jár el a francia költő bizonyos állatok bemutatásakor. Leblanc rámutat, hogy az állatok megítélése, a hozzájuk való érzelmi viszonyulás keretei, tartalma sokat változott a XVIII. században. Egyre többen vallották a nézetet, amely szerint egyes állatoknak az emberekéhez hasonlóan érzékeny lelke van, ezért elkezdődött az állatokkal, különösen a háziállatokkal való bánásmód normarendszerének lassú átalakulása. Sajátos megvilágításban kerül elő a téma a VIII. énekben, ahol Delille egy tudományos kísérlet keretében élve felboncolt kutya szenvedését tárja az olvasó elé, külön hangsúlyt helyezve az anyjuk kínjait végigkövető kölykök lehetséges érzéseire.[28]

Az érzelemábrázoláson túl Delille poétikájának további fontos tényezője a csoda és a csodálatos elemek szerepeltetése. Ezzel kapcsolatban érdemes hosszabban idéznünk Leblanc gondolatmenetét:

> Mivel a babonák, az előítéletek és a képzelet túlkapásai ellen harcoltak, a felvilágosodás emberei különösen érzékenyek voltak a csodálatos veszélyeire. A 17. század végétől 1750 körülig kialakult egy olyan ismeretelmélet, amelyben a csodálatos, és konkrétabban „a csodálatos szeretete" ellenségként jelent meg, amellyel meg kell küzdeni: a tudás terjesztésével, a világhoz való spontán és naiv hozzáállásnak a természet analitikus víziójával való felváltásával lehet leküzdeni az emberi elme fejlődését akadályozó nevetséges hiedelmeket.
>
> A filozófusok küzdelme a régi hiedelmek és előítéletek ellen azonban távolról sem jelentette a mesék irodalmi használatának egyszerű elutasítását. […] A filozófusok vállalkozása valójában kevésbé arról szól, hogy kiirtsák a meséket az irodalomból, mint inkább arról, hogy biztosítsák azok kritikai gondolkodással való olvasását.[29]

[27] Vö. Leblanc, i. m., 95–123.
[28] Leblanc, i. m., 253–277.
[29] Leblanc, i. m., 311–312.

E felfogás hatással volt Delille költészetére is, aki elismerte, hogy a hagyományosan a világ jelenségeit magyarázó mitológiai történetek érvényüket vesztették. A maga részéről azonban képes volt őket a tudományos magyarázatokkal oly módon helyettesíteni, hogy a csodás, csodálatos elemeket az érdeklődés és az érzelmek felkeltése céljára alkalmazta. „A költészet így a tudomány nagyköveteként szolgál, anélkül, hogy betolakodna a területeire, és célja megőrizni annak jellegzetes vonásait, inkább 'csábítónak', mint 'oktatónak' mutatva magát." Így jár el az összetettebb, különlegesebb tudományos kísérletek (Mesmer kádja, a leydeni palack stb.) esetében, egyszerre közvetíti a látványos eljárások bemutatóin részt vevő közönség reakcióit, s előlegezi meg az olvasóban kiváltott hatást.[30] Delille és a tudományos költészet törekvése a természet csodás elemeinek felmutatására adekvát módon kapcsolódott össze azzal a XVIII. századi gondolkodókat jellemző, általános szemléletmóddal, amelynek alapvető eleme volt a fizikoteológia finalizmusa, az a felfogás, amely szerint a természet isteni hatalmánál, intelligenciájánál fogva lehetővé teszi az ember számára, hogy felismerje a világban uralkodó rendet és törvényszerűségeket.[31]

Összegzés

A *Les Trois Règnes de la nature* vizsgálata arra mutat rá, hogy Jacques Delille természettudományos tankölteménye nem pusztán a felvilágosodás enciklopédikus tudásvágyának verses lenyomata, hanem tudatos poétikai kísérlet is a tudományos ismeretek érzéki, érzelmeket megmozgató közvetítésére. A költeményben egymás mellé rendelt felsorolások, tudományos leírások, személyes hangú részletek és epizodikus betétek egy olyan összetett szövegvilágot hoznak létre, amely egyszerre kíván tájékoztatni, gyönyörködtetni és rácsodálkoztatni az olvasót a természet rendjére. A kortárs és későbbi kritika által gyakran „hidegnek" vagy túlságosan leíró jellegűnek minősített mű Leblanc érzelem- és csodapoétikai megközelítése felől új fénytörésbe kerül: a tudományos költészet nem az érzelmek hiányának, hanem sajátos, mediált jelenlétének terepeként értelmezhető. Delille költészete így nem a tudomány és az irodalom sikertelen összeházasításának példája, hanem annak a korszakos meggyőződésnek a tanúja, hogy a világ megismerése és megszerettetése csak akkor lehet teljes, ha az ész munkáját az érzékenység és a csodálkozás tapasztalata kíséri.

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet
lengyel.reka@abtk.hu

[30] Vö. Leblanc, i. m., 311–342.

[31] Ld. erről Claire Jacquier: „Finalités de la nature et poésie descriptive". In: *Penser l'ordre naturel, 1680–1810*. Szerk. Adrien Paschoud – Nathalie Vuillemin, Oxford, Voltaire Foundation, 2012. 99–120.